

" Παιδί και Βρέφος: Ψυχική Υγία και Ψυχοπαθολογία "

1, 1, 1999

ΕΦΗ ΛΑΓΙΟΥ-ΛΙΓΝΟΥ

Η ΚΛΙΝΙΚΗ ΑΞΙΑ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΣΤΗ ΜΕΘΟΔΟ ΤΗΣ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗΣ ΒΡΕΦΟΥΣ
ΚΑΙ ΟΙ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΤΗΣ ΣΕ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ
ΠΡΩΙΜΗΣ ΠΡΟΛΗΨΗΣ

Εισαγωγή

Η ψυχανάλυση ενδιαφέρθηκε εν πρώτοις και κυρίως για το «κλινικό» βρέφος. Η ανακατασκευή που βασίζεται στα πρώτα στοιχεία της προσωπικότητας, όπως προκύπτουν μέσα από το κλινικό υλικό, στοιχειοθετεί τη θεωρητική σύλληψη του βρέφους. Αντίθετα, το «παρατηρούμενο βρέφος» φέρεται ως το «βρέφος» των εξελικτικών ψυχολόγων. Η αλήθεια ωστόσο είναι ότι η ψυχαναλυτική παράδοση διατήρησε ένα περιορισμένο μεν αλλά σταθερό ενδιαφέρον για την άμεση παρατήρηση βρεφών και νηπίων στο φυσικό τους περιβάλλον, ως μέσον μελέτης της εξέλιξης του πρώιμου ψυχιισμού.

Ο Freud (1909, 1920) χρησιμοποίησε τη μέθοδο της άμεσης παρατήρησης βρέφους. Η Klein, ήδη από το 1921, παρατηρώντας τα παιδιά της και τα παιδιά του άμεσου περιβάλλοντός της, κατέγραψε και συνέδεσε τις διάφορες συμπεριφορές, τις οποίες ενσωμάτωσε στη διατύπωση θεωρητικών υποθέσεων σχετικά με την πρώιμη ψυχική λειτουργία και την ποιότητα των εμπειριών του βρέφους. Στο άρθρο της με τίτλο «Η συμπεριφορά των βρεφών» γράφει: «Έχω δει βρέφη τριών μόνον εβδομάδων να διακόπτουν για λίγο το θηλασμό για να παίξουν με το μαστό της μητέρας και για να την κοιτάξουν στο πρόσωπο. Έχω επίσης παρατηρήσει βρέφη, μόλις δύο μηνών, όταν είναι ξύπνια μετά το θηλασμό, να μένουν ξαπλωμένα στην αγκαλιά της μητέρας τους, να την κοιτάζουν, να ακούνε τη φωνή της και να ανταποκρίνονται μέσα από τις εκφράσεις του προσώπου τους, σαν ένα είδος τρυφερής συνομιλίας μεταξύ μητέρας και βρέφους» (Klein, 1952a, σελ. 96). Ο Winnicott, ήδη από το 1941, μέσω της επαφής που καθημερινά είχε με μεγάλο αριθμό βρεφών και νηπίων στην επαγγελματική του πρακτική ως παιδίατρος, οδηγήθηκε στην ψυχαναλυτική κατανόηση της πρώιμης ψυχικής λειτουργίας. Η Freud χρησιμοποίησε σε πολύ μεγάλο βαθμό την παρατήρηση βρέφους, αρχίζοντας από τους βρεφονηπιακούς σταθμούς της περιόδου του πολέμου, μέχρι και τον πιο πρόσφατο βρεφονηπιακό σταθμό της Κλινικής του Hampstead. Ο Bowlby από το 1946 προσπάθησε με επιμονή να συνταιριάσει το ψυχαναλυτικό ενδιαφέρον για τα πρώτα συναισθηματικά στάδια με τα ευρήματα των ερευνών που αφορούσαν στη νευρολογική και νοητική ανάπτυξη του βρέφους.

Στο πρόσφατο παρελθόν, οι εξελικτικοί ψυχολόγοι και άλλοι ειδικοί άρχισαν να ενδιαφέρονται περισσότερο για το θέμα των ψυχικών αναπαραστάσεων, κυρίως επειδή αφορούσε τόσο στους γονείς όσο και στα βρέφη. Πρόσβευαν ότι απαιτούνται μεγαλύτερες και συστηματικότερες προσπάθειες προκειμένου να διερευνηθεί αυτός ο κόσμος. Ως απόρροια αυτού του ενδιαφέροντος εμφανίσθηκαν διάφορες προσεγγίσεις, όπως τα μοντέλα ρόλων-σχέσεων (Horowitz, 1987), τα λειτουργικά μοντέλα (Bowlby, 1980) και το μοντέλο των γενικευμένων αναπαραστάσεων γεγονότων (Bretheton, 1984, Mandler,

1979, 1983, 1988, Nelson, 1986, 1988, Nelson & Greundel, 1981, Stern, 1989). Αποτέλεσμα των καινοτομιών αυτών ήταν η πρόσφατη ύπαρξη ενός συνεχώς αυξανόμενου και πολυποίκιλου όγκου ιδεών και δεδομένων σχετικά με το θέμα των ψυχικών αναπαραστάσεων του ατόμου ως βρέφους ή ως γονέα (Stern, 1995).

Σήμερα η ψυχαναλυτική παρατήρηση βρέφους, ως μέθοδος μελέτης της ανάπτυξης του παιδιού, συνδυάζει τόσο την ψυχαναλυτική θεώρηση όσο και τα επιστημονικά ερευνητικά δεδομένα των εξελικτικών ψυχολόγων. Διατηρεί το βασικό ψυχαναλυτικό εργαλείο της κατανόησης μέσω της συναισθηματικής βιωματικής εμπειρίας, ενώ το πλαίσιο μελέτης είναι το πραγματικό καθημερινό περιβάλλον του υπό παρατήρηση βρέφους στο σπίτι.

Κατά την ψυχαναλυτική παρατήρηση βρέφους, ο παρατηρητής επικεντρώνεται στη σχέση του ζεύγους βρέφος-μητέρα, στο πλαίσιο των οικογενειακών σχέσεων και της δυναμικής αμοιβαίας αλληλεπίδρασης μεταξύ τους. Αυτή η μέθοδος παρατήρησης λαμβάνει υπόψη το συναισθήμα. Ο παρατηρητής δεν αποτελεί απλώς ένα μέσον ουδέτερης καταγραφής της «αντικειμενικής πραγματικότητας», αλλά οφείλει, καθώς παρατηρεί, να συμμετέχει, να χρησιμοποιεί τα προσωπικά του συναισθήματα για να κατανοήσει τα συναισθηματικά φαινόμενα της παρατήρησης.

Η πρακτική της ψυχαναλυτικής παρατήρησης βρέφους μας επιτρέπει να βιώσουμε τα πρώτα ψυχικά στοιχεία του ατόμου. Παρατηρώντας την ανάπτυξη ενός βρέφους κάθε εβδομάδα μέσα στο οικογενειακό περιβάλλον, ανακαλύπτουμε μέσω της προσωπικής μας βιωματικής εμπειρίας την πρωταρχική σημασία του δεσμού και την προδιάθεση του βρέφους για διαπροσωπική επικοινωνία. Παρατηρούμε την ικανότητα της μητέρας να συν-κρατεί, να καταπραΰνει και να κινητοποιεί το βρέφος της, να εμπεριέχει τα άγχη του, προβάλλοντας ομορφιά και δύναμη πάνω του. Παρατηρούμε την ικανότητα της μητέρας να ονειρεύεται για το βρέφος της, αλλά συγχρόνως να τρομοκρατείται για το χειρότερο που μπορεί να του συμβεί. Παρατηρούμε δηλαδή την ικανότητα της μητέρας για ονειροπόληση. Παρατηρώντας τη σχέση που ανελίσσεται μεταξύ μητέρας και βρέφους, βλέπουμε την εξέλιξη της ανθρώπινης ύπαρξης. Μέσα στο οικογενειακό περιβάλλον παρατηρούμε κατ' επανάληψη το βρέφος να κοιμάται, να ξυπνάει, να τρώει, να παίζει με τη μητέρα, να κλαίει απελπισμένα σαν να κατακερματίζεται ή να φωλιάζει στην αγκαλιά της μητέρας, να γουργουρίζει, να κουλουριάζεται στην αγκαλιά της ακουμπώντας στην κοιλιά της σε κατάσταση αγωνίας ή να χαμογελάει γλυκά. Όλες αυτές είναι δραστηριότητες που εκφράζουν ζωηρή συναισθηματική φόρτιση και ο παρατηρητής πρέπει να μπορεί να είναι ευαίσθητος σ' αυτήν.

Η τεχνική της παρατήρησης βρέφους, όπως επινοήθηκε και αναπτύχθηκε από την Bick το 1948-49, δεν είναι κάτι το εύκολο. Μπορεί να τη μάθει κανείς μόνο διά της άμεσης εμπειρίας με τη βοήθεια ενός διευκολυντικού και υποστηρικτικού σεμναρίου. Όπως παρατηρεί ο Rustin στο βιβλίο *Παρατήρηση Βρεφών εκ του Πλησίον*: «Είναι σημαντικό στη μέθοδο αυτή να υπάρχει μια απόσταση μεταξύ της διαδικασίας συλλογής ερευνητικού υλικού και της εξαγωγής θεωρητικών συμπερασμάτων στα οποία μπορεί να καταλήξει κανείς» (Rustin, 1989, σελ. 52).

Ο λόγος για τον οποίο τα σεμινάρια παρατήρησης βρέφους συμπεριλαμβάνονται στα προγράμματα σπουδών εκπαίδευσης και άσκησης στην ψυχανάλυση και την ψυχοθεραπεία έχει συζητηθεί διεξοδικά (Bick, 1964, Harris, 1978, Brafman, 1988, Miller, Margaret & Michael Rustin, Shuttleworth, 1988, Waddell, 1988). Επίσης πολλοί άλλοι

συγγραφείς έχουν χρησιμοποιήσει τη μέθοδο αυτή για να θεμελιώσουν τις απόψεις τους.

Στο παρόν άρθρο θα περιγράψω τους διάφορους τρόπους με τους οποίους χρησιμοποιούνται τα σεμινάρια ψυχαναλυτικής παρατήρησης βρέφους στην Ελλάδα:

- (1) Στο πλαίσιο του Παιδοψυχιατρικού Τομέα που αποτελεί τμήμα του Γενικού Παιδιατρικού Νοσοκομείου, με ιδιαίτερη αναφορά στη χρησιμοποίησή του σε προγράμματα πρόληψης (άμεση εφαρμογή) και
- (2) Ως μέρος των προγραμμάτων μεταπτυχιακών σπουδών και της άσκησης για την απόκτηση ειδικότητας σε διάφορες σχολές ή τμήματα του Πανεπιστημίου Αθηνών, όπως, λόγω χάρη, στην Παιδοψυχιατρική, στην Κλινική Ψυχολογία, στο Τμήμα Εκπαίδευσης και Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία (έμμεση εφαρμογή).

Στη συνέχεια θα εκθέσω ορισμένες σκέψεις που αφορούν επιπλέον εφαρμογές αυτής της μεθόδου.

Στο άρθρο αυτό δεν θα αναφερθώ στο σεμινάριο παρατήρησης βρέφους ως μέρος της εκπαίδευσης στην ψυχαναλυτική ψυχοθεραπεία παιδιού και εφήβου και τη συμβολή του στην προετοιμασία κλινικού έργου. Το θέμα αυτό έχει αναπτυχθεί σε προηγούμενο άρθρο μου (Λάγιου-Λιγνού, 1993).

Η εφαρμογή της μεθόδου στο πλαίσιο του Γεν. Παιδιατρικού Νοσοκομείου

Το σεμινάριο

Η παρουσίαση του υλικού της παρατήρησης με τα συναισθήματα του παρατηρητή για να συζητηθούν χρειάζονται ένα χώρο βασικής εμπιστοσύνης, όπου παρέχεται η υποστήριξη του παρατηρητή και η διευκόλυνση της παρατήρησης. Τέτοιο χώρο αποτελεί το εβδομαδιαίο, συνοδευτικό της παρατήρησης, σεμινάριο (4-8 ατόμων) όπου παρουσιάζονται και συζητούνται εκ περιτροπής οι παρατηρήσεις καθενός των συμμετεχόντων. Ρόλος του σεμιναρίου είναι να δώσει νόημα στην εμπειρία του παρατηρητή, αναγνωρίζοντας όλα τα συναισθήματα που προκαλούνται τόσο σ' αυτόν που παρουσιάζει όσο και στους υπόλοιπους συμμετέχοντες στο σεμινάριο.

Δυσκολίες του σεμιναρίου - Μεικτή παρακολούθηση και διαφορετική διάρκεια

Ενώ το σεμινάριο παρατήρησης βρέφους έχει καθορισμένη διάρκεια, το σεμινάριο που διεξάγεται στο νοσοκομείο είναι κατ' ανάγκη διαφορετικό. Για να καλυφθούν οι ανάγκες των ειδικευόμενων παιδοψυχιάτρων, τους παρέχεται το δικαίωμα επιλογής (που συμφωνείται από την αρχή) ενός σεμιναρίου διάρκειας ενός ή δύο ετών. Ως εκ τούτου η ομάδα του σεμιναρίου είναι μεικτή και δεν περατώνουν το σεμινάριο όλα τα μέλη την ίδια στιγμή. Η αρχή και το τέλος κάθε σεμιναρίου έχει ιδιαίτερο χαρακτήρα, εφόσον τα μέλη της ομάδας βρίσκονται σε διαφορετικό στάδιο σπουδών. Προφανώς μια τέτοια ομάδα δεν μπορεί να έχει ενιαία εμπειρία και χρειάζεται να υπάρχει επίγνωση της δυναμικής της ομάδας. Από την άλλη πλευρά, τα νέα μέλη που αρχίζουν το σεμινάριο την ε-

πόμνη χρονιά εξοικειώνονται με το σεμινάριο μέσω αυτών που το συνεχίζουν (κάτι ανάλογο με το ρόλο που παίζουν τα μεγαλύτερα αδέρφια μέσα στην οικογένεια).

Υπάρχει όμως και ένα ακόμη χαρακτηριστικό της ομάδας του σεμιναρίου που κάνει τα μέλη της να διαφέρουν μεταξύ τους. Την ομάδα την απαρτίζουν οι «εσωτερικοί» (πρωτοψικό του νοσοκομείου, κυρίως ειδικευόμενοι παιδοψυχίατροι) και «εξωτερικοί» (κλινικοί επαγγελματίες άλλων ιδρυμάτων, όπως είναι αυτοί που εργάζονται σε ιατροπαιδαγωγικά κέντρα ή σε παιδοψυχιατρικό νοσοκομείο). Η μεικτή παρακολούθηση μπορεί να διακινεί ισχυρά συναισθήματα και να αποτελεί παράγοντα που δημιουργεί συγκρούσεις.

Έτσι έχουμε να αντιμετωπίσουμε καταστάσεις όπως η ακόλουθη: όλοι όσοι έρχονται από έξω, οι εκτός νοσοκομείου, παρόλο που είναι υποχρεωμένοι να καλύψουν κάποια απόσταση διασχίζοντας το κέντρο της Αθήνας τις ώρες της κυκλοφοριακής αιχμής, φθάνουν στο σεμινάριο έγκαιρα, ενώ οι νοσοκομειακοί, οι «εντός», έρχονται στο σεμινάριο καθυστερημένοι για διάφορους λόγους όπως: επείγον περιστατικό στο τμήμα, άλλες συνεδριάσεις κλινικού περιεχομένου, καθυστέρηση ελοπτείας.

Στο σημείο αυτό πρέπει να προστεθεί ότι οι ειδικευόμενοι παιδοψυχίατροι έχουν υπερφορτωμένο πρόγραμμα και υπερβολικά μεγάλο αριθμό περιπτώσεων και επομένως είναι αναμενόμενο ότι θα υπάρχουν και πραγματικές δυσκολίες. Τέτοιου είδους φαινόμενα που αφορούν στη λειτουργία της ομάδας απαιτούν να έχει κανείς επίγνωση της δυναμικής της ομάδας και εμπειρία από τη λειτουργία ομάδων.

Η χρήση της μεθόδου με σκοπό την ανάπτυξη διαγνωστικών και θεραπευτικών δεξιοτήτων για επαγγελματίες που εργάζονται στο χώρο της ψυχικής υγείας

Για τους επαγγελματίες οι οποίοι πρόκειται να ασχοληθούν με κλινικό έργο η βιωματική γνώση από την παρατήρηση βρέφους είναι εξαιρετικά πολύτιμη, ιδιαίτερα για όσους εκπαιδεύτηκαν σε ακαδημαϊκό περιβάλλον. Είναι σημαντικό να κατορθώσουν μέσω αυτού του σεμιναρίου να κάνουν μια σύνθεση των ποικίλων μαθησιακών τους εμπειριών. Αφού έχουν ήδη εκτεθεί σε μια πολύ έντονη διανοητική δραστηριότητα για να γνωρίσουν θεωρητικά το αντικείμενό τους, έχουν τώρα μεγάλη ανάγκη από μια άλλου είδους γνώση: Τη γνώση που αποκτάται μέσω της συναισθηματικής συμμετοχής: υπό την έννοια ότι κάποιος έρχεται σε επαφή με το αντικείμενο και το βιώνει άμεσα, ώστε αυτή η γνώση να γίνεται μέρος του εαυτού.

Στο πλαίσιο της πρακτικής της παρατήρησης βρέφους, το υλικό που έχει καταγράψει κανείς από τις προσωπικές του βιωματικές εμπειρίες μπορεί να διερευνηθεί βάσει του διαθέσιμου ερευνητικού υλικού που συλλέγεται μέσω της λεπτομερειακής παρατήρησης. Με τον τρόπο αυτό μπορεί κανείς να προβληματίζεται με αφορμή τις συναισθηματικές εμπειρίες του. Στους επαγγελματίες που ασχολούνται με θεραπευτικό έργο το σεμινάριο παρατήρησης βρέφους προσφέρει την ευκαιρία να αποκτήσουν από πρώτο χέρι μια εμπειρία σχετική με την ανάπτυξη της προσωπικότητας. Η πρακτική της συστηματικής παρατήρησης της ανάπτυξης ενός βρέφους προσφέρει στον παρατηρητή την ευκαιρία να έρθει σε επαφή με αρχαϊκές συναισθηματικές καταστάσεις στο βρέφος (αλλά και στον εαυτό του μέσω των αντιδράσεών του) και να αποκτήσει επίγνωση της λειτουργίας αυθεντικών πλευρών της προσωπικότητας. Αυτό τον βοηθά επίσης να ανακαλύψει ότι αυ-

τά που βλέπουμε αποκτούν νόημα συνδεόμενα με το παρελθόν μας και με τις θεωρητικές υποθέσεις πάνω στις οποίες στηριζόμαστε. Για το λόγο αυτό όλα όσα βλέπουμε μπορεί να έχουν υποστεί παραμορφώσεις και αρνήσεις της πραγματικότητας. Έτσι καθίσταται σαφέστερο το γιατί είναι απαραίτητο να ερευνούμε το εργαλείο με το οποίο βλέπουμε, δηλαδή τον εαυτό μας, και γιατί τα μεταβιβαστικά φαινόμενα επηρεάζουν την κάθε σχέση μας και όχι μόνον αυτή που αναπτύσσεται στα πλαίσια της κλινικής πρακτικής.

Σε άτομα με ιατρική εκπαίδευση, καθώς και σε επαγγελματίες που είναι επηρεασμένοι από το ιατρικό μοντέλο θεώρησης των πραγμάτων, η πρακτική της παρατήρησης βρέφους μπορεί να προσφέρει ένα διαφορετικό τρόπο προσέγγισης του ψυχικού οργάνου. Όσον αφορά στη συμπτωματολογία, μπορούν να αρχίσουν να αναζητούν τον «ελλείποντα κρίκο της αλυσίδας», να θεωρούν δηλαδή τα συμπτώματα και ως έκφραση εσωτερικών συγκρούσεων και ως μέσον επικοινωνίας. Όταν κανείς εξοικειωθεί με τις ασυνείδητες πλευρές της συμπεριφοράς και των σχημάτων επικοινωνίας, κατανοεί καλύτερα την ψυχική λειτουργία και προχωρεί πέραν των φαινομενολογικών εξηγήσεων των συμπτωμάτων. Η αναζήτηση των πολλαπλών σημασιών ενός συμπτώματος οδηγεί στην ανακάλυψη εσωτερικευμένων συγκρούσεων ή διαταραχών της ανάπτυξης που οφείλονται σε συναισθηματική στέρηση.

Μια άλλη πολύτιμη πλευρά της εκ του πλησίον παρατήρησης βρέφους είναι η ευαισθητοποίηση σε πρώιμους τρόπους επικοινωνίας, η κατανόηση της γλώσσας του σώματος και η γνωριμία με προλεκτικούς τρόπους εμπειρίας. Η ανάπτυξη αυτών των δεξιοτήτων είναι ιδιαίτερα χρήσιμη στους κλινικούς που εργάζονται με βρέφη, νήπια ή ιδιαίτερα σιωπηλούς ασθενείς, εφόσον οι σωματικές μορφές έκφρασης υποδεικνύουν το τι μπορεί να συμβαίνει μέσα στον ψυχισμό του ασθενούς. Ο παρατηρητής, αποφεύγοντας να ενεργήσει, γίνεται περισσότερο δεκτικός και είναι σε θέση να ανακαλύψει την ουσία του συναισθηματικού περιεχομένου αυτών που βλέπει, ακούει και αισθάνεται. Όπως περιγράφει μια εκπαιδευόμενη στο σεμινάριο παρατήρησης βρέφους: «Όταν απλώς παρατηρείς την ορατή αλληλεπίδραση μεταξύ μητέρας και βρέφους, απλώς αποκομίζεις κάποια ιδέα για το τι συμβαίνει. Όταν όμως εκτίθεσαι στις προβολές εκ μέρους της μητέρας, του βρέφους και του πατέρα, αυτό σου προσφέρει ένα βαθμό κατανόησης του εσωτερικού κόσμου».

Δεν παύει κανείς βέβαια να αναρωτιέται για τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται ο παρατηρητής τις πολλαπλές αλληλεπιδράσεις στη σχέση μητέρας-βρέφους. εφόσον η αντίληψή του επηρεάζεται από τις προηγούμενες δικές του εμπειρίες και τις τρέχουσες πιέσεις που υφίσταται, τις φαντασιώσεις του, τις ελπίδες και τους φόβους του. Πολύ συχνά οι φοιτητές αμφιβάλλουν για τη δυνατότητα που έχει ένας παρατηρητής να καταλήξει ποτέ σε μια αντικειμενική άποψη όσον αφορά στην πρώιμη σχέση του ζεύγους μητέρα-βρέφος. Βεβαίως κανείς δεν ισχυρίζεται ότι η μέθοδος αυτή είναι αντικειμενική. Βασίζεται στην υποκειμενικότητα, μια υποκειμενικότητα κατά την οποία ο παρατηρητής χρησιμοποιεί τα συναισθήματα ενσυναισθησίας και αντιμεταβίβασης για να περιγράψει όλα όσα διαδραματίζονται κατά τη διάρκεια της παρατήρησης. Η ικανότητα για αναγνώριση και κατανόηση των προσωπικών βιωμάτων βοηθά στον έλεγχο των προκαταλήψεων (Waddell, 1988). Για να επεξεργασθούμε περαιτέρω την άποψη αυτή, ας δανειστούμε τις σκέψεις της Ο' Shaughnessy (1989, σελ. 29): «Είναι ανάγκη να διερευνούμε συνεχώς το συναισθηματικό μας εαυτό, για να μπορούμε να "βλέπουμε" ψυχοδυναμικά τις ανθρώπινες σχέσεις, εφόσον υπάρχει η τάση παραμόρφωσης και άρνησης

των δεδομένων της πραγματικότητας από τις αρχέγονες πλευρές του εσωτερικού μας κόσμου» (Ο' Shaughnessy, 1989, σελ. 29). Η ίδια τονίζει ότι «η κατανόηση των διαφόρων τρόπων με τους οποίους τα συναισθήματά μας επηρεάζουν επιλεκτικά αυτά που βλέπουμε αποτελεί μέρος της επιστήμης μας» (ibid.).

Αυτό που φαίνεται ότι δημιουργεί υπερβολικό άγχος κατά την έναρξη της παρατήρησης βρέφους είναι η εγκατάλειψη της οικείας ενεργητικής επαγγελματικής στάσης και η επιδίωξη να υιοθετηθεί ο μη εύληπτος ρόλος του παρατηρητή. Άλλα ζητήματα, όπως: το πώς θα παρουσιασθεί ο ενδιαφερόμενος στην οικογένεια, πόσο διεισδυτική μπορεί να είναι η παρατήρηση, αν θα είναι καλοδεχούμενος ή θα απορριφθεί, εμφανίζονται στο ξεκίνημα κάθε σεμιναρίου παρατήρησης βρέφους.

Στο σημείο αυτό θα παρουσιάσω ένα μέρος από την παρατήρηση ενός βρέφους, του Μάρκου και της αδελφής του Άννας. Η εκπαιδευόμενη που πραγματοποίησε αυτή την παρατήρηση ξεκίνησε με τα συνηθισμένα άγχη του αρχάριου και τον ενθουσιασμό του καινούριου. Σιγά σιγά άρχισε να την απασχολεί πολύ η οικογένεια. Έβγαινε από την παρατήρηση σε κατάσταση εξάντλησης. Στενοχωριόταν, θύμωνε με τη μητέρα, αλλά συγχρόνως τη λυπόταν. Ανησυχούσε για τον Μάρκο. Το να μην ενεργεί, να μην εμποδίζει να συμβεί κάτι δυσάρεστο, γινόταν γι' αυτήν ολόένα και πιο δύσκολο. Αισθανόταν την ανάγκη να παρουσιάζει συχνότερα το υλικό της στο σεμινάριο.

Σημειώσεις από την παρατήρηση του Μάρκου

Η οικογενειακή κατάσταση

Οι γονείς είναι ένα νεαρό ζευγάρι που ζει σ' ένα ημιτελές ακόμη σπίτι σε προάστιο. Ο πατέρας διδάσκει σ' ένα κολέγιο της περιοχής και στη διάρκεια της εβδομάδας εργάζεται συνήθως δώδεκα ώρες την ημέρα. Η μητέρα εργαζόταν με πλήρες ωράριο, προτού αποκτήσει παιδιά. Τον τελευταίο ενάμιση χρόνο δεν εργάζεται.

Κατά την πρώτη μου επίσκεψη, λίγο προτού γεννηθεί ο Μάρκος, η μητέρα ήταν φιλική απέναντί μου, έδειξε να ενδιαφέρεται για την όλη διαδικασία της παρατήρησης και λυπήθηκε που δεν περιελάμβανε παροχή συμβουλών. Η Άννα, το μεγαλύτερο παιδί, ηλικίας δεκατεσσάρων μηνών, έξυπνο και ζωηρό, με «ζύγιζε» καθισμένη δίπλα στη μητέρα της και τελικά μου χαμογέλασε μερικές φορές.

Ο Μάρκος τεσσάρων εβδομάδων

Ο Μάρκος είναι μέσα στην κούνια του, ακίνητος με τα μάτια ορθάνοιχτα, όταν μαζί με τη μητέρα μπαίνουμε στο δωμάτιο των παιδιών. Το ήσυχο κλαψουρισμά του σταματάει απότομα. Η μητέρα ξαναβγαίνει από το δωμάτιο και ο Μάρκος με το σώμα τεντωμένο ξαναρχίζει να κλαψουρίζει. Γυρίζει στο πλάι και σε λίγο τον παίρνει πάλι ο ύπνος. Στον ύπνο του επαναλαμβάνει τους ίδιους ήχους μια δυο φορές. Η μητέρα μπαίνει στο δωμάτιο και τον ξεσκεπάζει για να τον δείξει στη θεία του. Ο Μάρκος μένει ακίνητος. Μπαίνει στο δωμάτιο η αδελφή του χτυπώντας την πόρτα πίσω της. Εκείνος πετάγεται κι έπειτα παραμένει ακίνητος. Από την κουζίνα η μητέρα φωνάζει την Άννα κι όταν αυτή βγαίνει από το δωμάτιο, όλα ησυχάζουν ξανά. Ο Μάρκος κάνει διάφορες κινήσεις στριφογυρίζοντας το κεφάλι κι έπειτα με το σώμα τεντωμένο κλαψουρίζει ήσυχα. Τέλος,

το σώμα του χαλαρώνει και ξανακοιμάται με το ένα χέρι σε γροθιά κοντά στο στόμα του και το άλλο χαλαρό πάνω στο στρώμα. Η μητέρα έρχεται να τον ξυπνήσει. Είναι ώρα φαγητού. Η μητέρα και η Άννα βρίσκονται πάνω από την κούνια του. Αρχικά έχει τα μάτια κλειστά κι έπειτα, σμίγοντας τα χέρια του, ανοίγει τα μάτια και κοιτάζει το πρόσωπο της μητέρας. Εκείνη τον σηκώνει και τον βάζει πάνω σ' ένα στρωματάκι για να τον αλλάξει. Ο Μάρκος γυρίζει το κεφάλι προς τη συσκευή της τηλεόρασης και παραμένει για λίγο ακίνητος με σφιγμένες γροθιές. Η αδελφή του τριγυρίζει θορυβώντας. Αφού τον αλλάξει, η μητέρα τον παίρνει αγκαλιά. Ο Μάρκος την κοιτάζει κατάματα. Στη συνέχεια, όταν του δίνει το μπιμπερό, ο Μάρκος το πιάνει με προθυμία. Πιπιλίζει στην αρχή λαίμαργα κι έπειτα αλλάζει ρυθμό, το πιπίλισμα γίνεται πιο χαλαρό, ενώ τα μάτια του μένουν προσηλωμένα στο πρόσωπο της μητέρας του. Η μητέρα τον ρωτάει: «Γιατί με κοιτάξεις έτσι, αγόρι μου;» και σκύβοντας τον φιλάει στο μέτωπο.

Ο Μάρκος φαίνεται να απολαμβάνει τις τρυφερές στιγμές με τη μητέρα του, αλλά επίσης αγωνίζεται να καταλάβει τι γίνεται ολόγυρά του άλλες στιγμές. Φαίνεται ότι αισθάνεται εσωτερική συνοχή τις στιγμές που προσηλώνεται στα μάτια της μητέρας του. Όταν εκείνη απουσιάζει, σφίγγει τις γροθιές του και το σώμα του γίνεται δύσκαμπτο. Επίσης κοιτάζει τη συσκευή της τηλεόρασης, όταν η μητέρα είναι μεν σωματικά παρούσα, αλλά απουσιάζει συναισθηματικά.

Ο Μάρκος τριών μηνών

Η Άννα και ο Μάρκος κοιμούνται στα κρεβατάκια τους, που βρίσκονται το ένα δίπλα στο άλλο. Μοιάζουν για δίδυμα. Η Άννα αρχίζει να ξυπνάει, ενώ ο Μάρκος αναστενάζει δυνατά. Ο Μάρκος ανοιγοκλείνει τα μάτια και αρχίζει να στριφογυρίζει το κεφάλι με κινήσεις που βαθμιαία γίνονται εντονότερες. Κάθε φορά που βγάζει μια φωνούλα, η Άννα επαναλαμβάνει τον ίδιο ήχο. Η διαδικασία αυτή σιγά σιγά κλιμακώνεται. Η Άννα αρχίζει να φωνάζει ολοένα και δυνατότερα και τελικά αρχίζει να κλαίει. Το ίδιο κάνει και ο Μάρκος. Όταν μπαίνει η μητέρα στο δωμάτιο, ο Μάρκος σταματάει το κλάμα και γυρίζει το πρόσωπο προς το μέρος της. Η μητέρα πλησιάζει την Άννα, της λέει ότι θα την αλλάξει, έπειτα παίρνει στα χέρια τον Μάρκο, τον κρατάει για λίγο αγκαλιά και έπειτα τον αφήνει στο κρεβάτι του και ξαναγυρίζει στην Άννα. Ο Μάρκος μένει ήσυχος στο κρεβάτι του με σφιγμένες τις γροθιές. Κοιτάζει ολόγυρα και τέλος το βλέμμα του σταματάει στο παράθυρο. Έξω έχει λιακάδα. Αρχίζει να κάνει κινήσεις θηλασμού, βάζοντας στο στόμα τρία δάκτυλα μαζί με την άκρη από το μαξιλάρι του. Ενώ η μητέρα κατευθύνεται προς το μέρος του, η Άννα χτυπάει κάπου, καθώς τριγυρίζει σαν τρελή ολόγυρα και η μητέρα ξαναγυρίζει κοντά της για λίγο. Έπειτα τους αφήνει και τους δύο και πηγαίνει στην κουζίνα. Χτυπάει το τηλέφωνο και η μητέρα παραμένει αθέατη.

Ο πατέρας φαίνεται να απουσιάζει εντελώς. Είναι περίοδος εξετάσεων στο κολέγιο και απουσιάζει από το σπίτι για μεγαλύτερα διαστήματα απ' ό,τι συνήθως. Η μητέρα μοιάζει αβοήθητη και ανίκανη να συγκεντρώσει τη σκέψη της και στα δυο της παιδιά.

Ο Μάρκος πεντέμισι μηνών

Ο Μάρκος βρίσκεται στην αγκαλιά της μητέρας του με μάτια λαμπερά και ορθάνοιχτα και κάνει γεντρικές κινήσεις, όταν η μητέρα προσπαθεί να τον κάνει να καθίσει, για να

τον ταΐσει. Αναπνέει λαχανιασμένα. Όταν του δίνει το μπιμπερό, εκείνος το σπρώχνει. Η μητέρα επιμένει και του βάζει ξανά το μπιμπερό στο στόμα. Πίνει λίγες γουλιές γάλα, σταματάει, σπρώχνει το μπιμπερό και βάζει τα δάκτυλα στο στόμα κοιτάζοντας τη μητέρα του. Η μητέρα κοιτάζει αλλού, προς το μέρος της Άννας που έχει σκαρφαλώσει σε μια σιφονιέρα. Ο Μάρκος έχει σταματήσει εντελώς το πιπίλισμα και κινείται ασυγκρότητα. Η Άννα τον χτυπάει στο κεφάλι. Η μητέρα τη μαλώνει. Η Άννα επιστρέφει, τον ξαναχτυπάει και του αρπάζει ένα παιχνίδι που του είχε δώσει η μητέρα του, δίνοντάς του ένα άλλο. Στη συνέχεια η Άννα πετάει το παιχνίδι που του πήρε κι αρχίζει να ουρλιάζει. Η μητέρα φαίνεται ανίκανη να θέσει όρια, να προστατέψει το ένα παιδί ή να εμποδίσει το άλλο. Ο Μάρκος μένει τελείως ακίνητος, παγωμένος. Η μητέρα δίνει στην Άννα ένα γλυκό και η Άννα φέρνει ένα παιχνίδι στον Μάρκο. Του το προσφέρει, αλλά το παίρνει πίσω αμέσως και τον χτυπάει μ' αυτό. Εκείνος παραμένει σιωπηλός και ακίνητος. Έπειτα αρχίζει να γκρινιάζει παραπονιάρικα. Η μητέρα είναι τώρα απασχολημένη με το τάισμα της Άννας.

Ο Μάρκος δέχεται την ανεξέλεγκτη επιθετικότητα της αδελφής του, την οποία βιώνει διωκτικά, προσπαθεί να υπερασπιστεί τον εαυτό του φτιάχνοντας ένα σκληρό μυϊκό περιβλήμα: σκληρύνοντας το σώμα και σφίγγοντας τις γροθιές του, σαν να προσπαθεί να φτιάξει για τον εαυτό του ένα σκληρό δέρμα (Bick, 1967).

Ο Μάρκος επτά μηνών

Βρίσκονται και οι τρεις στον κήπο. Ο Μάρκος κάθεται στην κούνια. Η μητέρα κρατώντας τον τον κουνάει απαλά μπρος πίσω. Ο Μάρκος γελάει. Καταφθάνει η Άννα. Θέλει κι αυτή να κουνήσει το μωρό. Η μητέρα της το επιτρέπει και κατευθύνεται προς το εσωτερικό του σπιτιού. Η Άννα σπρώχνει δυνατά την κούνια του Μάρκου. Εκείνος κάθεται με τα μάτια ορθάνοιχτα και το σώμα τεντωμένο. Δεν μπορώ να το αντέξω αυτό και καλώ τη μητέρα. Η Άννα απομακρύνεται και σε λίγο επιστρέφει και προσπαθεί να σύρει τη μητέρα πίσω στην κουζίνα. Η κατάσταση, με το μωρό να βρίσκεται σε κίνδυνο, κορυφώνεται και δυσκολεύομαι ολοένα και περισσότερο να συνεχίσω να παίζω μη παρεμβατικό ρόλο. Η επιθετικότητα του ενός παιδιού και η αδυναμία του άλλου με συγκλονίζουν. Η μητέρα φαίνεται ότι αδυνατεί να εμπεριέχει την οργή της Άννας και να αντιληφθεί τον κίνδυνο που απειλεί το βρέφος. Υπάρχουν στιγμές που η μητέρα φαίνεται να συμμετέχει στο επιθετικό παιχνίδι, επιτρέποντας στην Άννα να εκφράζει ανοιχτά την καταστροφική της επιθετικότητα εναντίον του βρέφους. Υπάρχει κανείς ικανός να προστατέψει το ευάλωτο βρέφος; Τις δυο επόμενες εβδομάδες συνέβησαν δυο σοβαρά ατυχήματα σε βάρος του Μάρκου, εξαιτίας της διωκτικής συμπεριφοράς της αδελφής του και της άνετης «γλυκιάς αμέλειας» της μητέρας του. Βρίσκω τη διαδικασία της παρατήρησης ολοένα και πιο εξαντλητική. Αισθάνομαι θυμό απέναντι στη μητέρα, αλλά συγχρόνως τη λυπάμαι. Η μητέρα φαίνεται αβοήθητη. Δεν παραπονιέται για την απουσία του συζύγου της. Η επιθετικότητα διαποτίζει σχεδόν όλες τις συναλλαγές και ο Μάρκος αρχίζει να δαγκώνει αρχικά τη μητέρα του και στη συνέχεια κι εμένα, σαν μια επιθυμία καταβρόχθισης, μια εχθρική επίθεση.

Ο Μάρκος έχει δεχθεί επιθετικότητα και με επιθετικότητα απαντάει. Η απειλητική απώλεια μιας καλής μητέρας βιώνεται από τον Μάρκο σαν ακατονόμαστος τρόμος μιας απειλής εκμηδένισής του.

Κλινικές εφαρμογές της παρατήρησης βρέφους. Ψυχοθεραπευτικές υπηρεσίες πρώιμης παρέμβασης (για γονείς και βρέφη ή νήπια)

Συχνά έχουμε να κάνουμε με παιδιά που παραλέπονται από πολύ μικρή ηλικία λόγω των δυσκολιών που αντιμετωπίζουν στην ανάπτυξη, την αντιμετώπιση του άγχους και την ανοχή στις μεταπτώσεις. Τα βλέπουμε να κλαίνε αδιάκοπα γερά, χωρίς εμφανή αιτία, να έχουν δυσκολίες στον ύπνο και/ή στο φαγητό, να κάνουν συνεχώς εμετό (χωρίς να υπάρχει διάγνωση για κάποια οργανική διαταραχή). Αν δεχθούμε τη θεωρητική άποψη ότι δεν υφίσταται ατομική ψυχοπαθολογία στη βρεφική ηλικία (0-3 ετών), είμαστε υποχρεωμένοι να εξετάσουμε τη σχέση του βρέφους με τους γονείς και ιδιαίτερα με τη μητέρα.

Οι Frieberg (1980), Cramer (1986, 1987), Cramer & Stern (1988) και Stern (1995) έχουν συμβάλει τα μέγιστα στην ανάπτυξη του πεδίου της ψυχοθεραπείας βρεφών, μέσω της κλινικής και θεωρητικής τους εργασίας, καθώς και του ερευνητικού τους έργου.

Εξάλλου, η από μακρού καθιερωμένη παράδοση του εργαστηρίου της Συμβουλευτικής Υπηρεσίας για παιδιά ηλικίας κάτω των πέντε ετών στην Κλινική Tavistock έχει αναπτύξει μια σταθερή θεωρητική προσέγγιση στον τομέα της πρώιμης ψυχοθεραπευτικής παρέμβασης. Έχουν επίσης παρουσιασθεί αρκετά άρθρα που αναφέρονται σ' αυτή τη συγκεκριμένη πρακτική, όπως αυτά που έγραψαν οι Alvarez, Daws, Hopkins, Miller, Liekefman, για να αναφέρω τα ονόματα ορισμένων. Αυτή η μέθοδος παρέμβασης έχει γίνει αντικείμενο έντονης θεωρητικής επεξεργασίας.

Η κλινική οντότητα, στην οποία κατευθύνεται η ψυχοθεραπεία, αφορά στη σχέση της δυάδας βρέφους-μητέρας (σπανίως της τριάδας βρέφους-μητέρας-πατέρα). Πολύ συχνά χρειάζονται μόνο λίγες συνεδρίες, στις οποίες τους προσφέρεται ο ψυχικός χώρος να προβληματισθούν για το μωρό τους, να αντιμετωπίσουν τις ανάγκες του, να ανακαλύψουν τρόπους για να τα βγάλουν πέρα και να δώσουν την ευκαιρία στο μωρό τους και στον εαυτό τους να απολαμβάνουν αμοιβαία τις ικανοποιήσεις που συνεπάγεται η ανάπτυξη ενός βρέφους. Αυτό δεν σημαίνει ότι υποτιμάται ο ρόλος του ψυχοθεραπευτή. Το αντίθετο: η διευκολυντική του λειτουργία είναι ανυπολόγιστης σημασίας. Ο θεραπευτής παρεμβαίνει με τη διαθεσιμότητά του να ακούει, να βλέπει και να αισθάνεται για λογαριασμό τους, ώστε να μπορεί να μεταφέρει την κατανόηση που πηγάζει από αυτά που παρατηρεί. Αυτό που χρειάζονται είναι η πλήρης διαθεσιμότητά του. Όμως η διαθεσιμότητα είναι μια στάση που απαιτεί ιδιαίτερες δεξιότητες. Πρέπει να μπορούμε να δεχόμαστε τα παράπονα των γονέων για το παιδί τους, να ακούμε τις ιστορίες που μας λένε για τους δικούς τους γονείς, να αντιλαμβανόμαστε και να κατανοούμε τις πολλαπλές εικόνες της πραγματικότητας που μας φέρνουν. Να κοιτάζουμε μέσα μας και να ερευνούμε το πώς αισθανόμαστε και γιατί, να το συνδέουμε με αυτά που αντιλαμβανόμαστε στο «εδώ και τώρα» της συνεδρίας και να μπορούμε να διακρίνουμε τη μεταβίβαση των γονέων πάνω στο μωρό τους. Τίποτα δεν πρέπει να μένει απαρατήρητο. Οι τσάντες για ψώνια από το σούπερ μάρκετ που κατέχουν περίοπτη θέση, το καπελάκι που δεν αντέχει το αγοράκι να το αποχωρισθεί, το αναψυκτικό που φέρνει η μητέρα του στο γραφείο μας και του το προσφέρει λίγο προτού αρχίσει η συνεδρία, το γιογιό που μεταφέρεται στο γραφείο «για την περίπτωση που...», το καρότσι που κολλάει και δεν διπλώνει, όλα αυτά είναι λεπτομέρειες που έχουν κάποιο νόημα. Χρειάζεται να είμαστε σε θέση να προστατευθούμε από τις δικές μας προκαταλήψεις ή τις παρανοήσεις μας, να

μπορούμε να κατανοήσουμε τις ταυτίσεις μας, να αποφύγουμε να συμμαχήσουμε με το ένα μέλος της οικογένειας εναντίον ενός άλλου. Οι αναλυτικές δεξιότητες, με τις οποίες μας έχει εφοδιάσει η εκπαίδευσή μας και οι οποίες μπορούν να εξυνθούν μέσω της πρακτικής της παρατήρησης βρέφους, μας επιτρέπουν να βλέπουμε συγχρόνως προς τα έξω, αλλά και μέσα μας, δηλαδή να παρατηρούμε αυτά που συμβαίνουν ανάμεσα στη μητέρα και στο παιδί, ενώ παράλληλα είμαστε ενήμεροι των συναισθημάτων που προκαλούνται σ' εμάς του ίδιους και να αναπτύσσουμε μια «διοπτρική όραση». Με τον τρόπο αυτό μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε «τις δικές μας πρώιμες εμπειρίες», κατά τη διατύπωση της O' Shaughnessy, «λιγότερο για να αποτρέπουμε τις προβολές, τις ταυτίσεις και τις αρνήσεις μας και περισσότερο ως βάση για την ανάπτυξη ενσυναισθησίας» (1989, σελ. 28).

Με τον τρόπο αυτό το ενδιαφέρον μας επικεντρώνεται στη σχέση μεταξύ βρέφους/νηπίου με τους γονείς του. Η σχέση αυτή επηρεάζεται από τις εμπειρίες που είχαν οι γονείς στο παρελθόν και το είδος των σχέσεων που είχαν με τους δικούς τους γονείς. Οι γονείς αντιδρούν στις συμπεριφορές και στα χαρακτηριστικά των παιδιών βάσει προσδοκιών που βασιζονται στις δικές τους πρωταρχικές σχέσεις. Όντας οι ίδιοι προκατειλημμένοι βάσει των προσωπικών τους βιωμάτων, μπορεί να παρερμηνεύουν την ψυχική κατάσταση του παιδιού τους. Χωρίς αμφιβολία η δεκτικότητα της μητέρας στις προσπάθειες που κάνει το μωρό της να επικοινωνήσει μαζί της αποτελεί θεμελιώδη μητρική λειτουργία. «Η εμπειρία της μητρότητας», κατά τον Emde, «φαίνεται ότι αποτελεί επαναβίωση της πρώιμης σχέσης της ίδιας της μητέρας με τη δική της μητέρα. Και οι δύο ρόλοι στη σχέση μητέρας-βρέφους επανενεργοποιούνται και προσφέρονται για επαναβίωση» (Emde, 1988).

Οι φόβοι των γονέων και οι επιθυμίες τους προβάλλονται στο βρέφος τους και βιώνονται υπό το φως των δεδομένων καταστάσεων του παρόντος. Η νέα σχέση που έχουν οι γονείς με το παιδί τους προφανώς διατηρεί τα χαρακτηριστικά των δικών τους σχέσεων του παρελθόντος. Τα χαρακτηριστικά αυτά ενισχύονται ή εξασθενούν ανάλογα με τη δύναμη που έχουν οι προβολές τους και ανάλογα με τις έμφυτες ικανότητες με τις οποίες είναι προικισμένο το βρέφος να ανέχεται, να επιμένει και να προσαρμόζεται. Αυτή είναι η διαδικασία ενός δυναμικά αλληλοεξαρτώμενου συστήματος. Οι αλληπάλληλες ταυτίσεις περιέχουν το ιστορικό των αντίστοιχων σχέσεων με το αντικείμενο. Η ποιότητα και η φύση των πρωταρχικών δεσμών διαμορφώνουν το σχήμα που επηρεάζει τις μεταγενέστερες σχέσεις.

Ο Stern τονίζει: «Πρέπει να επεξεργαστούμε μια κλινική κατάσταση βάσει δύο παράλληλων κόσμων: του πραγματικού, αντικειμενοποιησίου, εξωτερικού κόσμου και του φαντασιστικού, υποκειμενικού ψυχικού κόσμου των εσωτερικών αναπαραστάσεων: το πραγματικό βρέφος στην αγκαλιά της μητέρας του, μαζί με το φαντασιστικό βρέφος που κρύβει μέσα της» (1995, σελ. 18).

Η καινούρια ζωή και οι ελπίδες της μητέρας συγκρούονται με το θάνατο και το φόβο αποδιοργάνωσης που συνοδεύεται από αρχαϊκή επιθετικότητα. Την ίδια στιγμή όμως, οι πιο ώριμες ψυχικές διαδικασίες αφομοίωσης που διαθέτει της επιτρέπουν να περιέχει και να απαρτιώνει τις ελλείψεις της, τον ενάλωτο εαυτό της, με τρόπο που να μπορούν οι μητρικές της ικανότητες να έχουν το πάνω χέρι. Η βιωματική εμπειρία της μητρότητας φαίνεται ότι αποτελεί για τη μητέρα το κύριο συστατικό της μητρικής της λειτουργίας. Ο Stern (1985, σελ. 164) θεωρεί ότι η ψυχοθεραπεία βρέφους «επενεργεί στο γονέα

ως γονέα και όχι στο γονέα ως άτομο». Ο θεραπευτής πρέπει να θεωρείται φορέας που ενισχύει το γονεϊκό ρόλο, σε συμφωνία με το κύριο έργο που έχουν να επιτελέσουν οι γονείς σ' αυτή τη φάση της ζωής τους. Συνιγορεί δε υπέρ μιας θεραπευτικής συμμαχίας, για να βοηθηθεί η μητέρα να αξιοποιήσει αχρησιμοποίητα στοιχεία ενός πιο θετικού γονεϊκού ρεπερτορίου. Για το λόγο αυτό βλέπει στον «αστερισμό της μητρότητας» την κλινική εννοιολογική οντότητα της «μεταβίβασης της καλής γιαγιάς», που αντιστοιχεί στην επιθυμία της μητέρας να την υπολογίζει, να τη στηρίζει, να τη βοηθά, να τη διδάσκει και να την εκτιμά μια μητρική φιγούρα. Θεωρεί ως έργο του θεραπευτή να επικεντρώνεται περισσότερο στις αρετές, τις ικανότητες και τις δυνατότητες του άλλου, παρά στην παθολογία και στις συγκρούσεις του.

Η προσωπική μου εμπειρία με έχει διδάξει ότι μια ψυχαναλυτική στάση που επηρεάζεται από την πρακτική της παρατήρησης βρέφους είναι ίσως η πιο αποτελεσματική προσέγγιση, εφόσον σέβεται τους τρόπους που διαθέτει η οικογένεια για να επιβιώνει. Ενώ συγχρόνως μπορεί να εμπεριέχει τα πρώιμα άγχη τους. Ο θεραπευτής, με τη διαθεσιμότητά του, χωρίς να κατακλύζεται από το άγχος ή να μένει απαθής, μπορεί να βοηθά τη μητέρα να βιώνει τη δυσφορία και την οργή του βρέφους της ή την απομάκρυνσή της απ' αυτό με τρόπο περισσότερο ανεκτό και να διευκολύνει έτσι τη μητρική της λειτουργία.

Κλινικά παραδείγματα

Η κ. Β και το τριών ετών υιοθετημένο κοριτσάκι της, Κατερίνα:

Η κ. Β, η οποία είναι επαγγελματίας γύρω στα σαράντα, ζήτησε ψυχολογική αξιολόγηση της Κατερίνας. «Κάτι δεν πάει καλά μαζί της», δήλωσε με έμφαση στη συνάδελφο, με την οποία μίλησε αρχικά. «Είναι τελείως απειθάρχητη, δεν ακούει κανένα, δεν φαίνεται να καταλαβαίνει. Είτε μιλάς στον τοίχο ή στην ίδια, είναι ένα και το αυτό». Η κ. Β έδωσε στη συνέχεια πολλά παραδείγματα της κακής συμπεριφοράς της Κατερίνας και του ότι κάνει πάντοτε το αντίθετο απ' αυτό που της λένε.

Στο πρώτο μας ραντεβού, ο κ. Β δεν ήρθε, δηλώνοντας ότι το μόνο που χρειάζεται είναι να έχουν υπομονή και τα πράγματα θα βελτιωθούν. Η κ. Β ήρθε στο ραντεβού σε κατάσταση απελπισίας, μη γνωρίζοντας πώς να αντιμετωπίσει την κακή συμπεριφορά της Κατερίνας. «Τι της συμβαίνει; Γιατί δεν ακούει, όπως τα άλλα παιδιά; Τα θέλει όλα δικά της, δεν μοιράζεται τα παιχνίδια της με τα άλλα παιδιά, θέλει πάντοτε να περνάει το δικό της. Χρησιμοποιεί κακές λέξεις, όπως, λόγου χάρη, "βλάκα" εναντίον μας. Την προειδοποιώ βέβαια, αλλά ποτέ της δεν ακούει. Πρέπει να ομολογήσω ότι τη χτυπώ. Αυτό την κάνει να ουρλιάζει ασταμάτητα και να γίνεται χειρότερη. Τι θα λένε οι γείτονες; Πάντοτε κατηγορούσα τους γονείς γι' αυτή την κακή συμπεριφορά των παιδιών τους. Τώρα βρίσκομαι εγώ σ' αυτή τη θέση. Δεν φανταζόμουν ότι μπορεί να είναι έτσι τα πράγματα με ένα παιδί. Έχω χάσει την ηρεμία μου, την ησυχία μου. Δεν κάνω τίποτα πια απ' αυτά που μ' ευχαριστούσαν. Δεν έχω χρόνο για τον εαυτό μου. Η αιτία είναι πάντοτε αυτή, αυτή, αυτή». (Τα λόγια της απηχούσαν σκληρότητα.) Η σχέση της με το σύζυγό της που ήταν συνήθως ανέφελη δοκιμαζόταν από συνεχείς λογομαχίες εξαιτίας της Κατερίνας. «Ο σύζυγός μου πάντα υποχωρεί στην Κατερίνα. Εγώ την έχω τιμωρημένη και να σου αυτός πηγαίνει και της φέρνει σοκολάτες». Επίσης περιέγραφε τη μητέρα της

ως ανίκανη ή απρόθυμη να θέσει όρια. «Με κατηγορεί ότι είμαι σκληρή απέναντι στην Κατερίνα. Λέει ότι δεν θα 'πρεπε να την είχα υιοθετήσει, αν είναι να κάνω το παιδί δυστυχημένο». Ήταν απελπισμένη. Παρόλο που το έβρισκε δύσκολο να καντισθεί με την Κατερίνα, η εικόνα που είχε για τον εαυτό της ως γονέα είχε κλονισθεί ανεπανόρθωτα. Ένωθε τη δική της μητέρα πολύ επικριτική απέναντί της, καθόλου υποστηρικτική. Θυμόταν ότι, όταν εκείνη ήταν παιδί, δεν ταλαιπωρούσε ποτέ τη μητέρα της, αλλά συμπεριφερόταν πάντοτε σωστά.

Συνειδητοποιούσα ότι, ενώ λυπόμουν πολύ την Κατερίνα, συγχρόνως λυπόμουν κι αυτή τη γυναίκα που τίποτα δεν της έδινε χαρά. Η συνεχής απειλή που ένωθε η Κατερίνα ότι μπορούσε να της συμβεί άλλη μια απώλεια δεν είχε αντίκτυπο στην καρδιά της κ. Β. Την απορροφούσε τελειώς η δική της ναρκισσοεικής απώλεια. Το φανταστικό «καλό» παιδί δεν έγινε πραγματικότητα και η κατάσταση δεν της επέτρεπε να είναι καλή μητέρα.

Όταν συνάντησα την Κατερίνα, μου έκανε εντύπωση το γεγονός ότι φαινόταν πολύ μεγαλύτερη από την ηλικία της, συμπαθητική και με ανεπτυγμένη λεκτική ικανότητα. Δέχτηκε πρόθυμα να παίξει. Ενδιαφέρθηκε πολύ για το παιχνίδι και άρχισε να παίζει συμβολικό παιχνίδι καθημερινών οικιακών ενασχολήσεων (να βάζει τα παιδιά για ύπνο, να τα ξυπνάει, να τα ταΐζει). Η κ. Β παρακολουθούσε με έκπληξη την Κατερίνα να απαντά στα σχόλιά μου και να 'ναι ενήμερη του διαλόγου που είχα με τη μητέρα της. Η κ. Β ρωτούσε συνεχώς για ποιο λόγο η Κατερίνα έπαιζε ωραία μόνη της «εδώ μαζί μου», ενώ στο σπίτι επιζητούσε συνεχώς την προσοχή και τη συμμετοχή της μητέρας. Της είχε αγοράσει παιχνίδια που παρίσταναν ανθρώπους και ζώα, όμως παρ' όλ' αυτά η Κατερίνα ήθελε να παίζει η μαμά μαζί της. Η Κατερίνα ερχόταν πάντοτε πρόθυμα στις συνεδρίες και δεν ήθελε να φύγει όταν τελειώναμε. Χρειαζόταν να αντιμετωπίσω σθεναρά τις προσπάθειές της να παρατείνει τη συνεδρία, καθώς και την άρνησή της να μαζέψει τα παιχνίδια της. Το μάζεμα των παιχνιδιών έγινε μέρος της συνεδρίας. Αρχικά η κ. Β απόρησε με το ενδιαφέρον μου για τις «ζωγραφιές» της Κατερίνας (δεν ήταν για κείνη τίποτα παραπάνω από γραμμές ή μουντζούρες), όμως η Κατερίνα είχε να πει ένα σωρό πράγματα σχετικά με τις ζωγραφιές της. Η κ. Β έδειχνε δυσπιστία κάθε φορά που εγώ συνέδεα τη συμπεριφορά της Κατερίνας με γεγονότα και συναισθήματα. Όμως έδειχνε να μαλακώνει και φαινόταν πιο πρόσχαρη και ελκυστική. Γελούσε συχνότερα. Το παιχνίδι της Κατερίνας να ταΐζει τη μητέρα της κι εμένα το ακολούθησε ένα συγκινητικό παιχνίδι συνταιριάσιματος ζώων. Το μικρό αρνάκι με την προβατίνα, το μοσχαράκι με την αγελάδα. Δυσκολεύτηκε πολύ να βρει μαμά για τα ζώα που ήταν μονά. Είχε ένα μικρό ιπποπόταμο και προσπαθούσε να βρει ένα μεγάλο ιπποπόταμο να είναι μαμά του. Έπειτα από πολύ ψάξιμο αποφάσισε να του δώσει έναν ελέφαντα για μαμά. «Δεν πειράζει που δεν είναι τα ίδια», είπε. «ο ελέφαντας θα είναι η μαμά του». Ήταν συγκινητικό. Η κ. Β άρχισε να συμμετέχει περισσότερο. Έδειχνε λίγο πιο περήφανη για την κόρη της. Το συνταίριασμα μαμιάδων και μωρών ήταν κάτι δύσκολο αλλά όχι ακατόρθωτο. Η θεραπευτική παρέμβαση κράτησε λίγους μήνες.

Για την κ. Γ και την Ηλέκτρα, τέσσερις συνεδρίες κρίθηκαν αρκετές:

Η κ. Γ, μια νεαρή γυναίκα που είχε χωρίσει πρόσφατα, περνούσε μια πολύ δύσκολη περίοδο της ζωής της, προσπαθώντας να οργανώσει τη ζωή της με τη μικρή της κόρη ηλικίας δύο ετών. Αρνήθηκε να πάει να ζήσει μαζί με τους γονείς της. Επειδή χρειάστηκε να εργασθεί, άφησε το παιδί στο σπίτι της μητέρας της τις εργάσιμες ώρες. Η συμφω-

νία που είχε κάνει με τον πρώην σύζυγο ήταν ότι η Ηλέκτρα θα περνούσε τα Σαββατοκύριακα με τον πατέρα της (που είχε τώρα επιστρέψει στο σπίτι των γονιών του) και τους πατρικούς παππούδες της. Η κ. Γ και η μητέρα της ήταν της γνώμης ότι οι επισκέψεις της Ηλέκτρας στο σπίτι του πατέρα της ήταν κακό. Η Ηλέκτρα αρνιόταν να αφήσει τη μητέρα της όταν πλησίαζαν στο σπίτι του πατέρα της. Όταν επέστρεφε από τον πατέρα της, ήταν αναστατωμένη και βίαιη και ιδιαίτερα επιθετική απέναντι στη μητρική γιαγιά. Η κ. Γ θεωρούσε την πρώην πεθερά της υπεύθυνη για τις επιθέσεις της Ηλέκτρας εναντίον της δικής της μητέρας.

Ήρθε να με συμβουλευθεί αν θα έπρεπε να διακόψει τις διήμερες επισκέψεις της Ηλέκτρας στον πατέρα της. Ανησυχούσε επίσης για κάποια πρόσφατη αναστάτωση στις συνήθειες ύπνου της Ηλέκτρας. Δεν μπορούσε να κοιμηθεί μόνη της, όπως άλλοτε, και στη διάρκεια της νύχτας ξυπνούσε κάθε τόσο για να ελέγξει πού ήταν η μαμά. Επειδή, όταν κοιμόταν στο σπίτι της μητρικής της γιαγιάς δεν είχε προβλήματα ύπνου, η κ. Γ αναρωτιόταν αν θα έπρεπε να πάει να μείνει για λίγο στο σπίτι των γονιών της, για χατίρι της Ηλέκτρας, παρόλο που η ίδια προτιμούσε να μείνει στο διαμέρισμά της.

Το παιχνίδι της Ηλέκτρας στις συνεδρίες υπήρξε πολύ αποκαλυπτικό για την κ. Γ, η οποία συνειδητοποίησε γρήγορα ότι το θέμα που αναπαρίστανε στο παιχνίδι η κόρη της αφορούσε «στο χαμένο πατέρα». Σ' αυτό βοήθησε ένα παιχνίδι με πλαστελίνη όπου η Ηλέκτρα έφτιαχνε απειλητικά φίδια. Η ίδια η κ. Γ μπόρεσε να παρατηρήσει το παιχνίδι της κόρης της κι έτσι να πάρει μια ιδέα που επιβεβαίωσε η Ηλέκτρα για το άγχος του απροστάτευτου μικρού παιδιού. Η κ. Γ ένιωθε μόνη κι απροστάτευτη, όμως ήταν αποφασισμένη να πολεμήσει αυτή την κατάθλιψη που την κυριεύε σιγά σιγά. Ήταν σε θέση να αντιληφθεί πόσο σκληρό ήταν να στερήσει στην Ηλέκτρα τον πατέρα της. Το μόνο που μπορούσε να κάνει ήταν να αποδεχθεί τα συναισθήματα αναστάτωσης κι επιθετικότητας της κόρης της, που οφείλονταν στο χωρισμό των γονέων της που της είχε επιβληθεί χωρίς τη θέλησή της. Στην τελευταία συνεδρία η κ. Γ μίλησε περισσότερο για τα επαγγελματικά της σχέδια. Είχε τα εσωτερικά αποθέματα για να κρατηθεί όρθια, χωρίς να καταφεύγει σε εκδραματίσεις ή αποκλεισμούς.

Όταν ο επαγγελματίας μπορεί να παρατηρήσει τις συμπεριφορές και το παιχνίδι του παιδιού και να αναγνωρίσει τα συναισθήματα που διαμείβονται, τότε μπορεί να το κάνει φανερό και στους γονείς, οι οποίοι με τη σειρά τους μπορούν να δουν την κατάσταση με άλλο μάτι.

Άλλες εφαρμογές της μεθόδου παρατήρησης βρέφους σε άλλες ομάδες επαγγελματιών του Γεν. Παιδιατρικού Νοσοκομείου

Ομάδα νοσηλευτών της μονάδας νεογνών

Σε σεμινάριο ευαισθητοποίησης στις ανάγκες των νεογνών και ιδιαίτερα στις ανάγκες των νεογνών σε αποχωρισμό από τη μητέρα εντάχθηκε η επιτόπου παρατήρηση βρέφους.

Ενώ το σεμινάριο ξεκίνησε με ένα θεωρητικό χαρακτήρα, προχώρησε στο να πραγματοποιείται στο χώρο των θερμοκοιτίδων, όπου η δυνατότητα της από κοινού παρατήρησης κάθε βρέφους ξεχωριστά ανοίγει άλλους ορίζοντες από την ιατρική παρακολούθηση των βρεφών, το οποίο, χωρίς να σταματά να αποτελεί το κυρίαρχο μέλημα των

νοσηλευτριών, αφήνει χώρο να δει κανείς το κάθε βρέφος με τα ξεχωριστά χαρακτηριστικά του και τις ιδιαίτερες ανάγκες του.

Περαιτέρω εφαρμογές

Η χρήση του βίντεο για την εισαγωγή στη διαδικασία παρατήρησης σε πανελιστημιακό επίπεδο

Τμήμα Εκπαίδευσης και Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία: Προπτυχιακό πρόγραμμα

Εδώ και αρκετά χρόνια έχει ενταχθεί στο πρόγραμμα σπουδών του Τμήματος Εκπαίδευσης και Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία, στο πλαίσιο του μαθήματος «Μέθοδοι Παρατήρησης στην Ψυχολογική Έρευνα», η εισαγωγή στην παρατήρηση που λαμβάνει υπόψη της τα συναισθήματα του παρατηρητή.

Με αποσπάσματα από τη βιντεοταινία της Barnet που αναφέρεται στην παρατήρηση βρέφους και έχει τον τίτλο «Το παιδί της Κυριακής», ζητείται από τους φοιτητές να περιγράψουν γραπτώς με κάθε λεπτομέρεια το τι είδαν και πώς αισθάνθηκαν. Διαβάζουν δυνατά μερικές περιγραφές και τις συζητούν υποδεικνύοντας τις διαφορές ως προς το τι βλέπουμε και τι δεν βλέπουμε. Συνεχίζουν έπειτα με περισσότερα αποσπάσματα, έχοντας συγχρόνως στο επίκεντρο της προσοχής το παιδί που μεγαλώνει (το παιδί της Κυριακής). Σκοπός είναι να δοθεί η ευκαιρία στους φοιτητές να ανακαλύψουν, μέσω της εμπειρίας τους από την παρακολούθηση της βιντεοταινίας, το πώς τα συναισθήματά μας διεγείρονται από αυτό που βλέπουμε και το «χρωματίζουν» αντίστοιχα.

Σχολή Ψυχολογίας: Μεταπτυχιακό πρόγραμμα στην κλινική ψυχολογία

Σεμινάριο στην ψυχαναλυτική παρατήρηση βρέφους

Βάσει των ιδίων αρχών που έχω ήδη εκθέσει και με την προσθήκη της διάστασης που αφορά στην παρατήρηση της πρώτης συναισθηματικής ανάπτυξης, έχει προσαρμοστεί η χρησιμοποίηση αποσπασμάτων από βιντεοσκοπήσεις βρέφους σε σειρά δώδεκα σεμιναρίων παρατήρησης βρέφους. Οι φοιτητές έχουν την ευκαιρία να εντυφλήσουν στο υλικό που τους προσφέρεται μέσω των εικόνων, να παρακολουθήσουν από κοντά τη σχέση μητέρας-βρέφους, τους τρόπους επικοινωνίας, αυτά που φέρνει η μητέρα στη σχέση από το δικό της παρελθόν, τις αποκλειστικές ενασχολήσεις και έγνοιες της και τον τρόπο που το βρέφος αντιλαμβάνεται συναισθηματικά τη μητέρα του. Οι φοιτητές παρατηρούν, καταγράφουν, συζητούν αυτά που έγραψαν. Παρακολουθούν το ρυθμό της συνέχειας, καθώς ακολουθούν την ανάπτυξη του βρέφους. Αντιλαμβάνονται περισσότερες λεπτομέρειες, ολοκληρώνουν την εικόνα.

Δεν χρειάζεται να σταματά η ροή της ταινίας για να συζητηθεί ένα συγκεκριμένο σημείο, αλλά διακόπτεται στο τέλος μιας ενότητας. Δεν χρειάζεται να επαναληφθεί κάποιο σημείο. Οι φοιτητές παρακολουθούν, όσο αυτό είναι δυνατόν, την καταγραφή μιας να-

τουραλιστικής παρατήρησης. Μπαίνουν στο κλίμα που βίωσε ο παρατηρητής και κατέγραφε η κάμερα. Με τον τρόπο αυτό διακινούνται τα συναισθήματά τους και τα καταγράφουν. Τους φοιτητές απασχολεί επίσης το ποια επίδραση είχε η βιντεοσκόπηση πάνω στο βρέφος και στην οικογένειά του. Τα συναισθήματά τους έχουν να κάνουν και με τα πέντε πρόσωπα της ιστορίας (τη μητέρα, το μωρό, τον πατέρα, τον κάμεραμαν και τον παρατηρητή).

Παρά τις επιφυλάξεις όσον αφορά στη χρησιμοποίηση του βίντεο (στερεί την άμεση επαφή που εξασφαλίζει η παρατήρηση βρέφους), αυτή η μέθοδος διδασκαλίας προσφέρει και την παρακολούθηση της σχέσης μητέρας-βρέφους και προφυλάσσει από τις εντάσεις της άμεσης επαφής.

Μεταπτυχιακό πρόγραμμα για επαγγελματίες νηπιαγωγούς του Τμήματος Εκπαίδευσης και Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία

Ψυχαναλυτική παρατήρηση νηπίου

Εξαμηνιαίο πρόγραμμα (60 ωρών συνολικά) παρατήρησης νηπίου, ως μέρος του διετούς μεταπτυχιακού προγράμματος που απευθύνεται σε επαγγελματίες νηπιαγωγούς με εργασιακή εμπειρία.

Η ιδέα για την οργάνωση ενός τέτοιου σεμιναρίου ήταν ότι «θα τους ωφελούσε πολύ αν μάθαιναν να παρατηρούν». Δεν θεωρήθηκε κατάλληλο ένα πρόγραμμα παρατήρησης βρέφους, γιατί και ο διαθέσιμος χρόνος είναι περιορισμένος και δεν υπάρχει υποστηρικτικό πλαίσιο για μια τόσο έντονη εμπειρία. Οργανώθηκε λοιπόν ένα πρόγραμμα παρατήρησης μικρού παιδιού σε νηπιαγωγείο. (Πλαίσιο με το οποίο οι συμμετέχοντες ήταν εξοικειωμένοι.)

Οι μετεκπαιδευόμενοι έχουν την υποχρέωση να βρουν ένα νηπιαγωγείο, με το οποίο δεν τους συνδέει τίποτα, να έρθουν σε επαφή με την υπεύθυνη νηπιαγωγό και να της εξηγήσουν το ρόλο τους και το έργο που έχουν να επιτελέσουν. Επιλέγουν ένα παιδί και το παρατηρούν επί 45' την εβδομάδα σε όλες του τις δραστηριότητες, καταγράφοντας λεπτομερειακά οτιδήποτε παρατηρούν στο παιδί ατομικά, καθώς και στις σχέσεις του με όσους έρχονται σε επαφή μαζί του (παιδιά, διδακτικό προσωπικό, άλλα άτομα). Τους ζητείται επίσης να συμπεριλάβουν στην καταγραφή των παρατηρήσεών τους και τα προσωπικά τους συναισθήματα από την παρατήρηση. Οι παρατηρήσεις τους έπειτα γίνονται αντικείμενο συζητήσεων σε σεμινάρια 10-12 ατόμων, ώστε όλοι να έχουν τη δυνατότητα να παρουσιάσουν μια φορά.

Προτού παραθέσω αποσπάσματα των παρατηρήσεων και ορισμένα συμπερασματικά σχόλια, θα ήθελα να αναφέρω ότι οι συμμετέχοντες στο σεμινάριο έχουν αλλάξει τον τίτλο του σεμιναρίου (πράγμα που συνειδητοποίησα όταν μου παρέδωσαν τις τελικές τους εργασίες). Αντί του τίτλου «Παρατήρηση μικρού παιδιού», έγραψαν «Παρατήρηση μικρού παιδιού και αυτοπαρατήρηση».

Μια εκπαιδευόμενη, η κ. Μ., γράφει στα εισαγωγικά σχόλια της εργασίας της: «Στην αρχή δεν αισθανόμουν καθόλου άνετα, ανησυχώντας για το πώς θα τα κατάφερνα. Τώρα είμαι κάπως μπερδεμένη. Η παρατήρηση αυτή, για μένα τουλάχιστον, λειτούργησε ως αυτοπαρατήρηση. Μέσα στις παρατηρήσεις που έκανα στο πρόσωπο του Νάσου,

βρήκα μέρος του εαυτού μου. Πόσα πράγματα στην καθημερινή μου δουλειά διαφεύγουν της προσοχής μου στο νηπιαγωγείο που εργάζομαι! Ως παρατηρήτρια μπορούσα να παρακολουθώ τα λόγια του Νάσου, τις κινήσεις, το βλέμμα, τις γκριμάτσες του, όμως δεν μπορείς να τα βλέπεις όλα αυτά όταν έχεις την ευθύνη της τάξης. Χάρη σ' αυτό το σεμινάριο είχα την ευκαιρία να στρέψω την προσοχή μου και στον εαυτό μου. Μου αρέσει να κάνω όνειρα για τη δουλειά μου. Δεν προχωρεί κανείς αν δεν ονειρεύεται».

Μια άλλη εκπαιδευόμενη γράφει: «Συνάντησα πολλές δυσκολίες σε σχέση με την παρατήρηση αυτή. Η αντιμετώπιση μη οικείων καταστάσεων υπήρξε πάντοτε κάτι δύσκολο για μένα. Ο ρόλος μου ως νηπιαγωγού στο δικό μου χώρο, με τα δικά μου παιδιά (η έμφαση δική της) απέχει πολύ από το ρόλο του επισκέπτη παρατηρητή. Στην αρχή δεν ήταν καθόλου εύκολη υπόθεση. Με την πάροδο του χρόνου οι δυσκολίες μειώθηκαν, εξάλλου ήταν κάτι που έπρεπε να γίνει. Θα επιθυμούσα να είχα περισσότερη βοήθεια και θεωρητική υποστήριξη κατά την αποκωδικοποίηση αυτής της διαδικασίας. Τελικά, νομίζω ότι χρειάζομαι περισσότερες εμπειρίες αυτού του είδους, ώστε να ανακαλύπτω συγχρόνως άγνωστες πτυχές του εαυτού μου».

Ακολουθεί η περιγραφή της πρώτης παρατήρησης της κ. Φ. Γράφει: «Σήμερα επισκέπτομαι για πρώτη φορά το νηπιαγωγείο. Είχαμε ρυθμίσει τα πράγματα την προηγούμενη μέρα στο γραφείο με την υπεύθυνη νηπιαγωγό της τάξης. Η πρώτη μου εντύπωση ήταν ευχάριστη. Η ατμόσφαιρα ήταν φιλική και η συνάδελφος νηπιαγωγός ευγενική μαζί μου. Με καλωσόρισε και με παρουσίασε στα παιδιά, τα οποία, αφού με χαιρέτησαν, επέστρεψαν στις δραστηριότητές τους. Το δωμάτιο έλαμπε, τακτοποιημένο προσεκτικά. Διάλεξα να καθίσω σ' ένα σημείο απ' όπου μπορούσα να βλέπω την κάθε γωνιά του δωματίου. Κοιτάζω ολόγυρα και την προσοχή μου τραβάει μια ψιλή φωνούλα που έρχεται από το μέρος του κουκλόσπιτου. Βλέπω ένα λεπτό, γοητευτικό κοριτσάκι με μαύρα μαλλιά γύρω στα τέσσερα, που βρίσκεται σε έντονη αντιπαράθεση με τα άλλα παιδιά. Κάτι με κάνει να διαλέξω αυτό το παιδί για παρατήρηση, χωρίς να ξέρω το γιατί. Φαίνεται να έχει αυτοπεποίθηση και ισχυρή θέληση, κάτι που εμένα μου έλειπε όταν ήμουνα παιδί. Ο ρόλος του καλού παιδιού που είχα υιοθετήσει δεν μου επέτρεπε να φέρομαι μ' αυτόν τον τρόπο. Τη λένε Νάνσυ». Ακολουθεί ένα απόσπασμα της δεύτερης παρατήρησης της Νάνσυ, από τις σημειώσεις της κ. Φ.: «Όταν μπήκα στην τάξη, συνάντησα τη Νάνσυ, η οποία πολύ πρόσχαρα προτείνει στην Αθηνά να την ακολουθήσει, για να της δείξει ένα δαχτυλίδι που έχει φέρει από το σπίτι. Αφού το φόρεσε, ακολούθησε την Αθηνά που της πρότεινε να ζωγραφίσουν. Παίρνουν χαρτιά και ξυλομπογιές και κάθονται. Η Νάνσυ τραβάει μια μπλε γραμμή στο χαρτί της και σηκώνεται όρθια προτείνοντας με ενθουσιασμό: "Πάμε να φέρουμε τα σχήματα;". Φεύγει τρέχοντας με την Αθηνά πίσω της και γυρίζει κρατώντας ιχνογραφήματα που εικονίζουν ζώα. Δεν τα χρησιμοποιεί αμέσως. Χρωματίζει πρώτα τη θάλασσα κι έπειτα με τη βοήθεια του ιχνογραφήματος προσθέτει ένα ψάρι που το χρωματίζει κόκκινο. "Το έφτιαξα καλό;" ρωτάει την Αθηνά και χωρίς να περιμένει απάντηση, συνεχίζει: "Θα φτιάξω αυτό κι αυτό κι αυτό". Η Αθηνά της απαντά: "Θα φτιάξεις και την πάπια;" "Α, όχι! Έλα τώρα", λέει η Νάνσυ στην Αθηνά και ξεπούν κι οι δυο σε γέλια. Η Νάνσυ προσθέτει ένα πράσινο κι ένα μαύρο ψάρι. Τότε εμφανίζεται η Γιάννα, ένα άλλο κοριτσάκι που φαίνεται θιγμένο. "Πατί τα πήρατε όλα;" ρωτάει τη Νάνσυ. "Θέλουμε να φτιάξουμε ζωγραφιές, να γιατί", απαντάει απότομα η Νάνσυ. Η Αθηνά δίνει ένα στη Γιάννα και η Νάνσυ γίνεται επιθετική απέναντι στη Γιάννα. Όμως το πράγμα δεν έχει συνέχεια. Η Γιάννα απομα-

κρύνεται και η Νάνσυ και η Αθηνά εξακολουθούν να ζωγραφίζουν κουβεντιάζοντας. Η Νάνσυ γυρίζει τη ζωγραφιά ανάποδα και δείχνει στην Αθηνά ότι είναι διαφανής. Αυτό τις εντυπωσιάζει. Στη συνέχεια μιλούν για τη θάλασσα. "Τώρα δεν είναι εποχή για κολύμπι", λέει η Νάνσυ. "Κρύμα", λέει η Αθηνά. "Μου αρέσει το κολύμπι", "Κι εμένα μου αρέσει", λέει η Νάνσυ και στη συνέχεια μιλούν για τις μαμάδες τους που έκαναν ηλιοθεραπεία. Προσπαθεί να γράψει τ' όνομά της κάτω από τη ζωγραφιά της που την έχει τελειώσει. Κάνει ένα λάθος, το σβήνει, προσπαθεί ξανά και ξανά, μέχρι που στο τέλος το γράφει σωστά. Την αφήνει πάνω στο θρανίο και πηγαίνει στη γωνιά με τα βιβλία, πιάνει το ένα μετά το άλλο τρία βιβλία κι έπειτα απευθύνεται σ' ένα αγοράκι που πετάει μαξιλάρια: "Είσαι πάντα ανόητος", του λέει. Τρέχει στη συνέχεια να φτιάξει το ημερολόγιο, πηγαίνει στο παράθυρο να δει τι καιρό κάνει, για να διαλέξει την κατάλληλη κάρτα, να τη βάλει πάνω στο ημερολόγιο. Γυρίζει σ' ένα άλλο κοριτσάκι που προσπαθεί να κάνει το ίδιο και της λέει: "Εσύ τα ανακατεύεις, εγώ όμως ξέρω", και στη συνέχεια πλησιάζει τη δασκάλα και της ζητάει να παίξει με πλαστελίνη, αλλά αμέσως αλλάζει γνώμη, κατευθύνεται προς το κουκλόσπιτο κι αρχίζει να παίζει με μια παρέα από κοριτσάκια».

Οι μετεκπαιδευόμενοι νηπιαγωγοί εντυπωσιάστηκαν με την ικανότητα που ανέπτυξαν να παρατηρούν. Οι περισσότεροι από τους συμμετέχοντες περίμεναν ένα θεωρητικό σεμινάριο που θα τους υπεδείκνυε τον τρόπο παρατήρησης των παιδιών, χωρίς την ενεργό συμμετοχή τους. Η μέθοδος αυτή τους ξάφνιασε ευχάριστα, κεντρίζοντάς τους το ενδιαφέρον για επιπλέον μελέτη και εξερεύνηση.

Περαιτέρω εφαρμογές της παρατήρησης βρέφους

Η πρακτική της παρατήρησης βρέφους στην εκπαίδευση επαγγελματιών πρωτοβάθμιας περίθαλψης στο πλαίσιο προγράμματος πρώιμης πρόληψης

Στο πρόγραμμα πρώιμης πρόληψης ψυχοκοινωνικών δυσλειτουργιών σε παιδιά και οικογένειες υψηλού κινδύνου, βασική συνιστώσα είναι η εκπαίδευση των επαγγελματιών πρωτοβάθμιας περίθαλψης (Ε.Π.Π.). Οι Ε.Π.Π. εκπαιδεύονται σε μεθόδους που διασφαλίζουν την έγκαιρη διάγνωση συνθηκών κινδύνου στη ζωή των παιδιών και την αντιμετώπισή τους μέσω προληπτικής παρέμβασης, με στόχο τη διευκόλυνση της όσο το δυνατόν ομαλής ψυχοκοινωνικής ανάπτυξής τους.

Η πρακτική της παρατήρησης της σχέσης μητέρας-βρέφους εντάσσεται στην εκπαίδευσή τους. Ζητείται από τους Ε.Π.Π. να παρατηρήσουν, σε χώρο της επιλογής τους, τη συναλλαγή μιας μητέρας με το μωρό της και να την καταγράψουν με κάθε λεπτομέρεια. Στο ακόλουθο σεμινάριο παρουσιάζεται η παρατήρηση σε συνδυασμό με τα τυχόν συναισθήματα που τους προκάλεσε και γίνεται επεξεργασία του υλικού της παρατήρησης, καταγράφοντας παράλληλα τη συμμετοχή του παρατηρητή στην παρατήρηση. Στο πρόγραμμα εκπαίδευσης υπάρχουν επίσης αποσπάσματα από βιντεοσκοπημένη παρατήρηση μητέρας-βρέφους, όπου οι Ε.Π.Π. καλούνται να παρακολουθήσουν, να καταγράψουν τι είδαν και να διαπιστώσουν τα συναισθήματα που τους διακίνησε αυτό που είδαν. Η μέθοδος της παρατήρησης συνδυάζεται σ' αυτό το πρόγραμμα με άλλες εκπαιδευτικές μεθόδους. Παράδειγμα: στο εκπαιδευτικό σεμινάριο οι συμμετέχοντες εκπαιδευόμενοι χωρίζονται σε ομάδες των τριών, όπου οι δύο εξ αυτών παίζουν τους ρόλους της μητέ-

Η ΚΛΙΝΙΚΗ ΑΞΙΑ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΣΤΗ ΜΕΘΟΔΟ ΤΗΣ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗΣ

ρας και του Ε.Π.Π. (στην προκειμένη περίπτωση επισκέπτες υγείας) και ο τρίτος παρατηρεί τη συναλλαγή των δύο, καταγράφοντας στο νου του με όσο περισσότερες λεπτομέρειες τι διεμείφθη μεταξύ τους, ποια ήταν η λεκτική και εξωλεκτική επικοινωνία που διαπίστωσε, πώς ένωσε για όλα αυτά. Στην επεξεργασία που ακολουθεί γίνεται κατανοητή η συναισθηματική συμμετοχή του παρατηρητή, με στόχο να διαπιστωθούν οι πολλαπλές πιθανότητες προσωπικής εμπλοκής του επαγγελματία, ακόμη και στις περιπτώσεις που ο ίδιος συνειδητά πιστεύει ότι είναι αμερόληπτος κριτής και εκτιμητής καταστάσεων.

Αντί επιλόγου

Οι εφαρμογές της μεθόδου της ψυχαναλυτικής παρατήρησης βρέφους δεν σταματούν εδώ. Οι προοπτικές είναι απεριόριστες. Ελπίζω οι συνεργάτες και εκπαιδευόμενοί μου να πάρουν τη σκυτάλη και να προχωρήσουν τόσο τη διδασκαλία όσο και την έρευνα στην πρακτική της παρατήρησης βρέφους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ALVAREZ A. (1989) Ways of Seeing. *Journal of Child Psychotherapy*, 15, 2.
- ALVAREZ A. (1989) Beyond the unpleasure principle: some preconditions for thinking through play. *Journal of Child Psychotherapy*, 14, 2.
- BAIN A. & BARNETT I. (1980) The design of a day care system in a nursery setting for children under five. Tavistock Institute of Human Relations, Έγγραφο υπ' αριθ. 2347.
- BARNETT L. (1985) Sunday's child: The growth of individuality 0-2 years, Exeter University (Film).
- BICK E. (1964) Notes on infant observation in psychoanalytic training. *International Journal of Psycho-analysis*, 45, 558-566.
- BICK E. (1968) The experience of the skin in early object relations. *International Journal of Psycho-analysis*, 49, 484-6.
- BION W. R. (1962) *Learning from experience*, London, Heineman (Maresfield reprints 1988).
- BION W. R. (1962a) A theory of thinking. *International Journal of Psycho-analysis*, 43.
- BION W. R. (1967) *Second Thoughts*, London, Karnac.
- BOWLBY J. (1969, 1973, 1980) *Attachment, separation and loss*, (3 τόμοι), Harmondsworth, Penguin.
- BRATIMAN A.M. (1988) Infant observation. *International Review of Psycho-Analysis*, 15, 45-49.
- CRAMER B. & STERN D.N. (1988) Evaluation of changes in mother-infant brief psychotherapy. Μελέτη Ατομικής Περίπτωσης. *Journal of Infant Mental Health*, 9, 20-45.
- EMDE R.N. (1988) Development terminable and interminable: I. Innate and motivational factors from infancy. *International Journal of Psycho-analysis*, 69.
- EMDE R.M. (1988) Introduction: Reflection on Mothering and on Reexperiencing, the Early Relationship Experience. *Infant Mental Health Journal*, 9, 4-9.
- FRAIBERG S., ADELSON E. & SHAPIRO V. (1975) Ghosts in the nursery: A psychoanalytic approach to the problems of impaired infant-mother relationships. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, 14.

- FREUD S. (1915) Remembering, repeating and working through. *Standard Edition*, 14, 121-145.
- HARRIS M. (1978) Towards learning from experience. Harris Williams M. (Eds) *Collected Papers of Martha Harris & Esther Bick*, Perthshire, Clunie.
- HOPKINS J. (1992) Infant-parent psychotherapy. *Journal of Child Psychotherapy*, 18, 5-19.
- HOROWITZ M. J. (1987) *States of mind: configurational analysis of individual psychology*, New York, Plenum Medical Book.
- KLEIN M. (1921, 1950) The Development of a child. *Contributions to Psycho-analysis, 1921-1945*, London, Hogarth, 1950.
- KLEIN M. (1952a) Some theoretical conclusions regarding the emotional life of the infant. In Klein M. (Eds) *Developments in Psycho-analysis*, London, Hogarth.
- KLEIN M. (1952b) On observing the behaviour of young infants. In Klein M., *Mental Developments in Psycho-analysis*, London, Hogarth.
- LICKERMAN M. (1988) Maternal love and positive projective identification. *Journal of Child Psychotherapy*, 14, 2.
- MANDLER J.M. (1983) Representation. In J.H. Flavell & E.M. Markman (Eds) *Cognitive Development*, 420-494, 3 of P. Mussen (Eds) *Handbook of Child Psychology*, 4th ed., New York, Wiley.
- MANDLER J. M. (1988) How to built a bady: on the development of an accessible representational system. *Cognitive Development*, 3, 113-136.
- MANDLER J. M. (1992) How to built a baby: II conceptual primitives. *Psychological Review*, 99, 587-604.
- MENZIES-LYTH I. (1988) *Containing anxiety in institutions*, London, Free Association Books.
- MILLER L. (1992) The relation of infant observation to clinical practice in an under fives counselling service. *Journal of Child Psychotherapy*, 18, 19-32.
- MILLER L., RUSTING M.E., RUSTIN M.J., SHUTTLEWORTH J. (1989) *Closely observed infants*, London, Duckworth.
- MURRAY L. (1988) Effects of post-natal depression on infant development: direct studies of early mother-infant interactions. In Kujmar R. & Brockington I. F. (Eds) *Motherhood and Mental Illness 2*, London, Wright.
- NELSON K. & GREUNDEL J. M. (1981) Generalized event representation: basic building blocks of cognitive development. In M.E. Lamb & A.L. Brown (Eds) *Advances in Development Psychology*, 1, Hillsdale, N. J., Erlbaum.
- NELSON K. (Eds) (1986) *Event knowledge: structure and function in development*, Hillsdale, N. J. Erlbaum.
- NELSON K. (1988) The ontogeny of memory for real events. In M. Neisser & W. Winograd (Eds) *Remembering Re-considered: Ecological and Traditional Approaches to the Study of Memory*, New York, Cambridge University Press.
- O'SHAUGHNESSY E. (1964) The absent object. *Journal of Child Psychotherapy*, 1, 1.
- O'SHAUGHNESSY E. (1989) Ways of seeing. *Journal of Child Psychotherapy*, 15, 2, 27-31.
- PIONTELLI A. (1987) Infant observation from before birth. *International Journal of Psycho-analysis*, 68, 4.
- ROBERTSON J. (1953) *A two year old goes to hospital*, Ipswich, Concord Films Council.
- ROBERTSON J. & JOYCE (1976) *Young children in brief separation*, Five Films Council.
- SPITZ R.A. (1945) Hospitalism: an enquiry in the genesis of psychiatric conditions in early childhood. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 1, New York, International University Press.
- STERN D.N. (1985) *The interpersonal world of the infant: A view from psychoanalysis and development psychology*, New York, Basic Books.
- STERN D.N. (1989) The representation of relational patterns: some developmental considerations. In A. Sameroff & R. N. Emde (Eds) *Relationship Disorders*, New York, Basic Books.

Η ΚΛΙΝΙΚΗ ΑΞΙΑ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΣΤΗ ΜΕΘΟΔΟ ΤΗΣ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗΣ

- STERN D.N. (1995) The motherhood constellation: a unified view of parent-infant psychotherapy. New York, Basic Books.
- STERN-BRUSCHWEILER N., STERN D.N. (1989) A model for conceptualizing the role of the mother's representational world in various mother-infant therapies. *Infant Mental Health Journal*, 10, 3, 142-227.
- SZUR E. και συν. (1981) Colloquium: hospital care of the newborn: some aspects of personal stress. *Journal of Child Psychotherapy*, 7, 2.
- ΤΣΙΑΝΤΗΣ Γ. (1994) Πρόληψη στην Ψυχοκοινωνική Υγεία του Παιδιού. *Ερευνητικά και Κλινικά Άρθρα στη Βασική Παιδοψυχιατρική*, Τόμος 1, Αθήνα, Εκδόσεις Καστανιώτη.
- WADDELL M. (1988) Infantile development: Kleinian and post-Kleinian theory, infant observational practice. *British Journal of Psychotherapy*, 4, 313-328.
- WINNICOTT D.W. (1941) Observation of infants in a set situation. In *Collected Papers*, London, Tavistock, 1958.
- WINNICOTT D.W. (1945) Primitive emotional development. In *Collected Papers*, London, Tavistock, 1958.
- WINNICOTT D.W. (1906a) The theory of the parent-infant relationship. *International Journal of Psycho-analysis*, 41, 585-595.
- WINNICOTT D.W. (1965) *The maturational processes and the facilitating environment*, London, Hogarth.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σ' αυτή την εργασία παρουσιάζεται η μέθοδος της ψυχαναλυτικής παρατήρησης βρέφους και οι εκπαιδευτικές και κλινικές εφαρμογές της, κυρίως σε προγράμματα πρόωμης πρόληψης.

Η μέθοδος της παρατήρησης βρέφους είναι διαδικασία βιωματικής μάθησης όπου ο παρατηρητής εκτίθεται στο συναισθηματικό κλίμα της παρατήρησης του ζεύγους μητέρας-βρέφους και διευκολύνεται μέσω του συνοδευτικού σεμιναρίου να αναγνωρίσει και να αναλύσει τη δική του συμμετοχή σ' αυτό που βλέπει. Αυτή η διαδικασία ενδυναμώνει την ικανότητα του επαγγελματία ψυχικής υγείας να δέχεται συνειδητές και ασυνείδητες επικοινωνίες, να εμπεριέχει το άγχος, να αντέχει καταστάσεις συναισθηματικής έντασης.

Σ' αυτό το άρθρο περιγράφονται οι διάφορες εφαρμογές της μεθόδου της ψυχαναλυτικής παρατήρησης βρέφους στην Ελλάδα.

- 1) Ως μέρος του εκπαιδευτικού προγράμματος ψυχαναλυτικής ψυχοθεραπείας για παιδιά και εφήβους
- 2) Στο πλαίσιο του Παιδοψυχιατρικού Τομέα του Νοσοκομείου Παιδών «Αγία Σοφία», διετές σεμινάριο απευθυνόμενο σε επαγγελματίες ψυχικής υγείας που επιτελούν θεραπευτικό έργο
- 3) Σε προγράμματα μετεκπαίδευσης νηπιαγωγών (παρατήρηση νηπίου)
- 4) Σε μετεκπαιδευτικά προγράμματα κλινικών ψυχολόγων και παιδοψυχιάτρων (με χρήση μαγνητοσκοπημένων παρατηρήσεων)
- 5) Σε επαγγελματίες πρωτοβάθμιας περίθαλψης, μετέχοντες στην εφαρμογή προγραμμάτων πρόωμης πρόληψης.

ΕΦΗΛΛΓΙΟΥ-ΑΙΓΝΟΥ

ABSTRACT

The method of infant observation is a process of learning from experience, where the observer is exposed to the emotional climate of the closely observed mother-infant couple and he is facilitated by the accompanying seminar, in understanding and determining his own participation in what he sees. This process fortifies the ability of the professional mental health worker to receive conscious and unconscious communications, to contain anxiety and to cope with situations of emotional turmoil.

The different applications of psychoanalytic infant observation in Greece are explored; this method can be used:

- 1) in the professional training of child and adolescent psycho-analytic psychotherapy
- 2) as part-time course offered to mental health professionals engaged in clinical practice (within the Child Psychiatric Department of the Children's Hospital «Aghia Sofia»)
- 3) in post-qualification programmes for pre-school education professionals (young child observation)
- 4) in postgraduate courses specialising in clinical psychology and child psychiatry
- 5) in sharpening the skills of primary health care workers and other professionals in assessing mental health risk factors and intervening by supporting and promoting the mother-child interaction.

These last two applications make use of video-taped observations.